

ULUG'BEK HAMDAM HIKOYALARIDA RAMZ VA METOFORA

Ibrohimova Madinabonu
Saidazim qizi

Nizomiy nomidagi O'zMPU magistranti
bonuchasaidaxmedova@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada Ulug'bek hamdam hikoyalarida ramz va metoforalar, Ulug'bek Hamdam hikoyalaridagi qahramonlar obrazi bevosita yozuvchining o'zidek tuyuladi. Bunga misol tariqasida yozuvchining "Tosh", "Yaxshiyam sen borsan", "Bir piyola suv", ... hikoyalari, Ixchamlik hikoyaning asl belgisi hisoblansa, unda personajning hayotidan bir lavha keltirilib uning hayotidagi ma'lum bir kichik voqelikni kitobxonga to'laligicha yetkazib bera olishi uning ustuvorligi haqida fikrlar ilgari surildi.

Kalit so'zlar: Adabiy jamoatchiligi, falsafiy, inson qalbi, "tosh", Asarning estetik funksiyasi, hikoyaning asl belgisi, lirik, psixologik, ilmiy-fantastik.

Ulug'bek Hamdam adabiy jamoatchiligimizda o'zining o'zgacha uslubi va yo'nalishi bilan ajralib turadi. Uning xoh falsafiy bo'lsin, xoh modern yo'nalishda bo'lsin asarlaridagi dolzarblik, davr va shaxs fojeasi yozuvchi mahorati va orginalligini belgilaydi. Ulug'bek Hamdam hikoyalaridagi qahramonlar obrazi bevosita yozuvchining o'zidek tuyuladi. Bunga misol tariqasida yozuvchining "Tosh", "Yaxshiyam sen borsan", "Bir piyola suv", ... hikoyalari keltirishimiz mumkin. Yozuvchi asarlarida falsafiy ruh, chorlovchi va harakatga undovchi ovoz mavjud bo'lib, yozuvchi ushbu mavjudlikni asar qahramonlarining o'y-xayollari, ichki kolleziyasini ochishda mujassamlashtirgan. Inson dunyoga kelar ekan o'z maqsad, vazifasini bajarish yo'lida bir qancha sinovlarga, qiyinchiliklarga duch keladi. Ushbu yo'lda inson duch keladigan eng ayovsiz kurash bu uning nafsi, shuningdek ichki "meni" bilan jangidir. Yozuvchi hikoyalardagi asosiy g'oya motivi inson yashashidan maqsadi va u erishmoqchi bo'lgan oliy haqiqatni topish. Ulug'bek Hamdamning "Tosh" nomli hikoyasida inson qalbi uning tug'yonlari ochib berilgan. Yozuvchi inson qalbi go'zalikka talpinishi, aslida go'zallik tashqi emas ichki bo'lishini tasvirlagan. Inson qanchalar go'zalikka tashna bo'lsa u o'ziga o'xshagan go'zallikni izlaydi. Lekin asl go'zallik bu qalb go'zalligidir. Ushbu falsafiy hikoyaning mohiyatini ochib berishda yozuvchi "tosh" badiiy detalidan foydalangan. Hikoyada "tosh" inson qalbining ramziy qiyofasidir. Ulug'bek Hamdam ushbu hikoyasini "Tosh" (yoki "Yovuzlikning tug'ilishi") deb nomlanishi mohiyatida ham insonlarning bora bora qalbi kirlanishi shuning ortidan yovuzlik paydo bo'lishini qalbi toshga aylanib

borayotgan, qalbining tubida paydo bo'lgan darddan surunkali ravishda aziyat chekadigan inson qiyofasida ochib bergan. "Axir biz odamzod qalbi shabbodaga tutilgan yaproq misol aylanib – o'zgarib turadi, deya bilamiz, modomiki shunday ekan, nega tushkun kayfiyat mening bag'rimga tanda qo'ydi?"¹. Hikoyada keltirilgan ushbu parchadan ham bilib olishimiz mumkin-ki, insonni kasal qiladigan borgansari uning qalbiga qattiqroq o'rinish olib toshbosayotgan og'irlik bu "allaqanday jins" – ya'ni "tosh" dir. Shu o'rinda aytishimiz joizki yozuvchi ushbu hikoyani nomlashda aynan simbolizatsiya (ramziylashtirish) dan foydalanganligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Shu bilan birgalikda hayolotimiz (tafakkurimiz) ga bevosita tosh bilan bog'liq metaforalar kela boshlaydi. Masalan, toshyurak, bag'ri tosh, qahri qattiq, tosh mehr,... kabi ko'chma ma'nolardagi tosh detali orqali inson botiniga nazar tashlaymiz. Hikoyaning boshlanish qismidayoq asar stilistikasining qurilishi, qahramonning ruhiyat tasviri ochib beriladi. Asarning estetik funksiyasi ham kitobxonga hikoyaning mohiyatini anglashga hizmat qiladi.

Ixchamlik hikoyaning asl belgisi hisoblansa, unda personajning hayotidan bir lavha keltirilib uning hayotidagi ma'lum bir kichik voqelikni kitobxonga to'laligicha yetkazib bera olishi uning ustuvorligidir. Hikoyada qahramonlarning butun umr yo'li, bir nechta odamlar taqdiri, xarakterning shakllanish jarayoni, ruhiy holatlarning almashinib turishi har qanday ko'rinishda ham siqiq tarzda beriladi. Hikoyalar mazmuniga ko'ra lirik, psixologik, ilmiy-fantastik, satirik, falsafiy, yumoristik yo'nalishlarda bo'lishi mumkin. Ulug'bek Hamdamning ushbu hikoyasini biz falsafiy yo'nalishdagi hikoyalar qatoriga qo'shishimiz mumkin.

Ilk tadqiq nigohimizni yozuvchining "Yaxshiyam, sen borsan!.." hikoyasidagi realistik va simbolistik obrazlar tahliliga qaratdik.

Biz odamlar dunyoni bozorga o'xshatamiz. Ba'zan "bozor dunyo ekanda", deb qo'yamiz. Bundoq olib qaralsa, chindan ham bozor bilan dunyo bir-biriga judayam o'xshash. Dunyo bozor singari kishini o'ziga jalb qiladi. Turli xil ne'matlari bilan kishini maftun etadi. Bor ziynatlarini ko'z-ko'zlab chorlaydi. Dunyoda odamzod bozordagi kabi aldaydi, aldanadi, o'g'irlaydi, o'g'irlatadi, oladi, beradi, sotadi, sotib oladi... Bozorga kirib qolgan kishi vaqt o'tganini bilmay qoladi. Kirishga kiradi-yu chiqqisi kelmaydi. Kezgan sari kezgisi, aylangisi, imkoni bo'lsa qolgisi kelaveradi.

Ulug'bek Hamdamning "Yaxshiyam sen borsan" hikoyasi qahramonlari Yusuf va Zulayho ham kirishi bor, chiqishi yo'q "bozor" changaliga tushib qoladi... Asarda aytilayotgan bozor chindan ham dunyo va bu dunyodagi nafsoniy ihtiyojlar ramzi edi. Bozorga kirdikmi, ya'ni dunyoga keldikmi rastalarni aylanamiz, turfa xil narsa-buyumlarni, yaxshi-yomon odamlarni ko'ramiz. Ikki sevishgan kabi ularning jim-jimasiga aldanamiz. Oqibatdan chiqish yo'lini izlayotganimizni, asl maqsadimiz nima ekanini butkul unutimiz.

Asarda Zulayho bekorga zeb-ziynat, Yusuf esa boshqarmaning qutqusiga uchmadi. Ayol kishi chiroyli yaltir-yultur narsaga, asosan, tilla buyumlarga o'ch bo'ladi. Bunday narsaga havaslanmaydigan, ko'zi quvnamaydigan ayol bo'lmasa kerak. Erkaklar esa boshqaruvga, yuksak mavqega, qudratga ishqiboz. Erkakni ayni shu omillar bilan mahliyo qilish oson edi. Shu sababdan ham yigit va qizni yo'ldan

¹ Hamdam.U.,Yaxshiyam sen borsan., Toshkent.: Akademnashr-2023., - B 238

ozdirish uchun ayni shu narsalar yo‘liqtirildi. Yozuvchi hikoyada qo‘llagan detallar esa hikoyani yanada boyitishga hizmat qilgan.

Inson yashashda davom etar ekan, u turli sinov-imtihonlarga duch keladi. Yonida aqlli va dono, birozgina jasoratli yaqin insoni bo‘lsa, bunday sinovlardan o‘tishi oson kechadi. Oyog‘i chalishib, boshi aylanib yiqilib qolmaydi. Yusuf va Zulayho bir-biri uchun ana shunday inson vazifasini o‘tadi.

Erkak va ayol turmush qurarkan, o‘ziga munosib juft qidiradi. Faqat ahmoqlargina shunchaki er yoki xotin qilyapman deb o‘ylaydi. Farosatli inson esa butun hayot yo‘li uchun munosib yo‘ldosh, bolalari uchun o‘rnak bo‘lishga arziri ota (ona), og‘ir kunlarida suyanchiq bo‘lishga qodir tog‘ izlaydi.

Hikoyadagi chiqish yo‘li qabriston orqali o‘tilishi ham bejiz emas. Inson bu dunyo g‘alvalaridan o‘lgandan so‘ng qutuladi. Faqat qanday vijdon bilan, qanday yaxshi-yomon amallar bilan chiqib keta olishi uning tanloviga bog‘liq. Zulayho o‘tkinchi havaslarga berilib, Yusuf kibr-havoga yo‘liqib qolishlari ham mumkin edi. Ammo ikkisi ham bir-biriga yo‘ldosh bo‘lib bunday xavfdan qutulib qoldi va toza vijdon bilan o‘z yo‘llarini topib bordi.

Nima bo‘lganda ham, nima bizni yo‘ldan chalg‘itsa ham maqsadimizdan qaytmasligimiz, yo‘limizni yo‘qotmasligimiz juda muhim. Bu dunyoda yaxshi amallarimiz va jonkuyar yaqinlarimiz bizni turli xavf va xatarlardan himoyalab turadi.

Hikoyaning bosh qahramonlari sifatida Yusuf va Zulayho obrazlari tanlab olinar ekan, bevosita “Quron” qissalari va ananaviy razmlar, bozor, do‘kon, yol kabi motivlar hamohangligida tarix va bugun, otmish va kelajak birlashtiriladi.

Hikoya Quroni Karimdan olingan epigraf bilan boshlanadi: “Va albatta Alloh qabrlardagi kimsalarni tiriltiruvchidir” Haj surasi, 7-oyat. Odatda, asarga yozuvchi epigraf tanlashda bir qancha xususiyatlarni inobatga oladi. Jumladan, asar mazmuniga qisqa kirish qilish yoki umumiy voqealar fonini o‘quvchiga qisqa, aniq, lo‘nda shaklda mazmunni gavdalantirish maqsadini epigraf tanlash bilan amalga oshiradi. Ulugbek Hamdamning “Yaxshiyam, sen borsan!..” hikoyasi epigrafi esa ham shakliy, ham mazmuniy, ham boshlanish, ham yakun vazifasini bajarishga xizmat qiladi. Badiiy asar kompozitsiyasining bir bo‘lagi hisoblanuvchi epilog — xotima vazifasini bajaradi. O‘ziga xos boshlama, ya‘ni hikoya avvalida yozuvchi yakundan keyingi bo‘lajak hodisalarga ishora qiladi. Shu bilan birga o‘quvchini boshlanajak hikoyaga did va saviya jihatidan tayyorlab, asarning shunchaki vaqt o‘tkazish vositasi emasligiga ishora qiladi.

Hikoya juda sodda, o‘quvchining hozirgi zamon psixologiyasiga mos tarzda yigit va qiz o‘rtasidagi telefon suhbatidan boshlanadi. Mavzu atamasining ustki qatlamida ro‘y beruvchi ikki sevishgan Yuzuf va Zulayho ismli yigit-qizning hozirgi zamonda tez-tez uchrab turuvchi tushunmovchilik — telefon “muammosi” o‘quvchida qahramonlarga favqulodda yaqinlashish va asarga kirish vazifasini bajaradi. Ya‘nikim bir eshik, avvalgi ostonani yozuvchi qahramonlar va o‘quvchi qalbidan boshlaydi. Badiiy tafakkurdan kelib chiqib ilmiy tahlilga asoslanadigan bo‘lsak, aslida hikoya problemi va problematikasi chuqur tarixiy asoslarga ega ekanligini voqea davomida, sujetning keyingi chiziqdarida aniqroq ko‘ra boshlaymiz.

Asar fabulasining oddiy boshlama bilan harakatga kelishi ham o‘quvchining xotirasida tez qolish va uning o‘qishliligini favqulodda kuchaytirib yuboradi. Asar

qahramonlari bekatdan restoranga yo‘l olishi bilan obrazlar, ramzlar harakatining jadal suratda hikoyaga kiritila boshlaganini sezamiz. Bekat — bu umrning avvali. Restoranga yo‘l olmish kishilar esa, tug‘ilishga chog‘langan go‘daklardir. Restoranda esa hamma narsa muhayyo, faqat unga to‘lov muqarrar. Bunday ta‘riflash hali ochqichlanmagan hikoyaga biroz erish tuyulsa-da, shuni unutmaylikki, haqiqiy asar bir marotaba emas, o‘n, yigirma, o‘ttiz bor qayta o‘qilgandagina o‘z sirlarini sinchov o‘qirmanga, adabiyotshunosga ochishi mumkin.

Yuzuf va Zulayho o‘tirgan katta oynavand restoran va issiq choy — yangi tug‘ilgan chaqaloqning issiqlik istashi va bu dunyo sovuqligidan cho‘chishi deb anglasak, yanada teranroq g‘oyani, badiiy asarni baholash tendensiyasini anglab yetgan bo‘lamiz. Musiqa alla, buyurtma esa — taqdiri azal. Yozuvchi shu yerda qahramonlarning restoran menyusini ko‘rgan-ko‘rmaganliklarini o‘quvchiga qorong‘u qoldirib, tezda uyerdan voqeani ko‘chaga ko‘chiradi. Axir tavallud topganimizda bizga ne taqdir qilinganini ko‘rgan yoki ko‘rmaganimiz esimizda yo‘qda! Bu faqat Yaratuvchigagina ma‘lum haqiqat.

Zulayhoning bozorga borish istagini bildirishi bilan Yuzuf va Zulayho ismining hamda bozor toponimining realisti obrazdan simbolizmga to‘liq ko‘chib o‘tganini ko‘ramiz. Garchi voqeada real hayotga xos keyingi uchrovchi detallar mavjud bo‘lsa-da, ular endilikda manoviy qatlamlarida faqat va faqat ko‘chma ma‘no, metaforaviy va arxtipik darajalangan ma‘nolarni ifodalashini anglaymiz.

“Bozor ham naq dunyoning o‘zi edi. Kirdingmi ko‘nglingni berasan. Kirdingmi, chiqqing kelmaydi. Kirdingmi, sal bo‘lmasa bozorning o‘ziga aylanasan”². Hikoyadagi ushbu uchta gap zamirini sharhlash uchun biz tasavvufiy atamalarning ma‘nosidan xabardor bo‘lishimiz shart. Lekin yozuvchi o‘quvchini yanada asar bag‘riga va ramzlarga sinchkov nazar tashlashi kerakligini aytmoqchi bo‘lgandek, mayli bu safar ham sehrli kalitni bera qolay, degandek, fikrini ochiq bayon qiladi. Dunyo bir bozor. Bozor dunyoning o‘zi. Yusuf va Zulayho boshqa bir dunyodan bozorga — bu dunyoga keldilar. Bu dunyoga ko‘ngil berib, qolib ketganlar, qalbini, kechmishni, kelmishini unutganlar millionlab topiladi. Dunyodan ketar chog‘ida unga bog‘lanib, jonini mushtiga tugib olganlar, ajalga bas kelaman deb urinib yotganlar minglab topiladi. Bozorga o‘zini sotib yuborganlar, bozor desa paloncha deb tushunilib qolganlar yuzlab topiladi bu yerda. Ana shunday ramzlardan iborat ko‘chimlar o‘quvchining badiiy did va saviyasini o‘stira boshladi. Hikoya sujeti qizgin tus oladi. Do‘konlarda hamma narsa bor. Yusuf va Zulayho faqat u yerda insof-u diyonatni topa olishmaydi xolos. Axir bozorda insof nima qilsin? Axir bozor otliq dunyoda diyonat nima qilsin? Qadim dunyoni bekorga yuzsiz kampirga o‘xshatishmaydi-ku?

Yozuvchi do‘kon oralab borayotgan Zulayho tilidan “Odam” so‘zini tabiiy hayot materiali — spontan shaklda qo‘llaydi. Biroq bunda ham tub ma‘no bor. “Mana Odamlar qayerda ekan”. Odam atoning avlodlari bozorga, dunyoga qorishib, aldanib, qo‘shilib, sotilib ketibdilar-ku! Badiiy adabiyotning aytmay turib aytish xususiyati — o‘quvchi psixologiyasida o‘ziga qarshi o‘z konflikti paydo bo‘lishiga olib keladi. “O‘zi shundaymasmidi Zulayho!” — Yusuf tilidan jaranglaydigan bu gaplar zamirida aktual qatlam mavjud. Axir hammaning ishi bozorda bitadi-da!

² Hamdam.U., Yaxshiyam sen borsan., Toshkent.: Akademnashr-2023., - B 238

Hikoyaning shu yerda Zulayho bozorga kelishidan maqsad hech narsa kerak emasligini, hech narsa olib ketish niyati yo‘qligini aytadi. Yusuf esa ajablanib, hech narsa kerak bo‘lmasa, nega kelding, deb hayratlanadi. Mana shu gaplar negizida haqiqiy tub estetik qatlam — obrazlarning universal xarakteri ochiladi. Chin inson bu dunyoga faqat sayr uchun keladi, undan hech narsa tama qilmaydi va hech narsa olib ketmasligini anglab yetadi.

“Yozildimi o‘sha chigal?” — Yusufning savoliga Zulayho battar chuvalashdi deb javob beradi. Alalxusus, hech qachon bu dunyoda inson ko‘ngli xotirjam bo‘lmagan va bo‘lmaydi demoqchi yozuvchi. Bu esa asarda ijtimoiy- tarixiy asoslarning chuqur singdirilganligidan dalolatdir. Keyin esa har ikkovlonning bozor chiqish eshigini topolmay qolishlari, “chiqishni bilmadim-u, ana kirish hamma joyda”, javobini olishlari asarda tugunning paydo bo‘lganligidan dalolat beradi. Bir tugunki, asrlar aro yechish mumkin bo‘lmagan, bir kiprik qoqgudek harakatdan uzilib ketadigan tugunak. Yon atrofdagi barcha eshiklar faqat kirish eshiklari edi, chiqish bo‘lib tuyulganlarining bari kirish edi. Chiqish qayerda? Dunyoda adashgan obrazlar sifatida garchi badiiy adabiyotda hali Yusuf va Zulayho obrazi mavjud bo‘lmagan bo‘lsa-da, biz ularni tarixan nafs va sabr timsoli deb bilar edik. Ulug‘bek Hamdam esa hikoyaning ushbu qismiga kelib, ularni tipik qahramon darajasiga ko‘taradi. Butun insoniyatning yuziga oyna tutgan yigit va qiz, erkak va ayol, chol va kampir obrazi — favqulodda umumlashma, yig‘ma obraz darajasiga ko‘tariladi.

Hikoyada mo‘ysafid chol obrazi — an’anaviy Hizr obraziga juda o‘xshash, ya’nikim u haqiqatni biladi. U yo‘lda insonlarga kutilmaganda duch keladi. Uning manzili kutilmaganda paydo bo‘ladi. Bu obraz o‘z haqiqati tomon dadil intilganlargagina to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatadi. Choyxona obyektida esa ma’naviy voqealar tizimidagi aqlni peshlab oladigan, yo‘l oldidan mulohaza qilinadigan, o‘tgan umrga va kelajakka nazar tashlanadigan joy simvoli vazifasini o‘taydi. Shu yerda hikoya kulminatsiyaga qarab harakatlanadi. Voqealar zanjirida Zulayhoni chiqish eshigi tomon — qabriston orqali o‘tiladigan yo‘l tomon yetaklayotgan Yusuf uni yo‘qotib qo‘yadi. Ayol kishining oltin-u zeb-ziynat oldida ojiz ekanligi xuddi shu detal orqali mohirona ko‘rsatib berilgan. Keyin esa vaqtida erkak kishining ko‘rsatgan dadilligi sabab o‘zligiga qaytgan Zulayho faylasufona gap aytadi: “Yaxshiyam bozordan avvalini ko‘rganmiz. Bozordan keyinini ham ko‘rarmikanmiz”.

Ikkinchi bor choyxonachi chol oldiga kelib qolish bilan davom etuvchi voqealar zanjirida bir kunlik chalg‘ish inson umridagi boshlang‘ich nuqtaga qaytarib qo‘yishi, umr bo‘yi qilgan ishlarining hechlikka tomon yuz burish motivi asosida o‘quvchiga tushuntiriladi. Voqealarning keyingi fonida Yusuf obrazining olib ketilishi, bozor xo‘jayiniga aylanishi, ortidagi xizmatkorlar — yigitkishining ayollardan ko‘ra dunyoga xirs bog‘lashi o‘zgacha kechishi va bu juda og‘ir kulfatlarga olib kelishini ifodalaydi.

Yuqorida aytilgan simbolistik detal obrazlar: bekat, restoran, bozor, eshik, choyxona, hattoki choy va qahva iyararxik tizimga birlashadi. Ular o‘z navbatida Yusuf va Zulayho bilan boglangan ushbu detallar xarakter obrazini yaratishga, u esa oltin ipga terilgan vaziyatlar obrazini shakllantirishga yordam beradi. Bu esa asar mikrosistemasini vujudga keltiradi.

Xuddi manashu joyda tarixiy voqelikning qarshilantirilishi asar kulminatsiyasiga yangilik, originallik bag‘ishlaydi. Tarixda Yusuf obrazi go‘zallik timsoli bo‘lsa, hikoyada bu husn Zulayhoga ko‘chib o‘tadi. Bu husnda ham majoz, ham ramz, ham tasavvuf, ham islomiy qarashlar mavjud. Jumladan, faqatgina Zulayhoning yuziga qarash uchun dunyoga keldim deydi Yusuf — ham haqiqiy ishqqa, ham Yaratganga, ham Quronga shak keltirib qo‘yganligini Zulayho qo‘liga xanjar olgandagina tushunib yetadi. Biroq bir umrga yo‘qotilgan jamol — abadiy husnning inson qalbiga, Yusuf qalbiga tushgan bir jarohat deb anglashimiz ham mumkin. Zero, Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” asaridagi ramzlardan yaxshi voqif bo‘lgan Ulugbek Hamdam Yusufning chin komil inson va Zulayhoning uning ko‘zgusi sifatida obrazlashtirishi ham yetuk ijodkor tajribasidan kelib chiqqan desak, mubolag‘a bo‘lmaydi.

Yusufning “yo‘ldan ozgan gumroh” deya o‘zini tan olishi va bashang kiyimlaridan voz kechishi — hikoyaning yechimga yaqinlashganidan darak beradi. Ko‘rinadigan vizuallik — voqelikning qabriston darvozasi yonida ikki qalbning — bir butunlikning, yozuvchi ta’kidlaganidek, “tuynukdan” o‘tib ketishi reallikka asoslangan umrning tugashi va Zulayho yuzining shu onda yorishib qayta go‘zallikka burkanishi ilohiy jamolning akslanishi sifatida qabul qilinishi o‘quvchida hech qanday qiyinchiliksiz bir tabiiy jarayon holida sodir bo‘ladi.